ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՎԵՏԻՍ ՔԱԼԱՇՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

ՊԱՏՄԱԲԱՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ, Երկեր հինգ հատորով, հ. Ա, պատմագիտական ուսումնասիրություններ /հրապարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երեւան, ԵՊՀ հրատ., 2006, 652 էջ + 1 էջ ներդիր:

2006-2008 թթ. հայագիտության համար չափազանց կարեւոր ձեռքբերումների շրջան է: «Գալուստ Գյուլբենկյան» հիմնարկության հովանավորությամբ Երեւանի պետական համալսարանի հրատարակությունը լույս ընծայեց ականավոր հայագետ-բյուզանդագետ Նիկողայոս Ադոնցի երկերի հինգհատորյակի առաջին երեք հատորները: Գիտատեսական մեծարժեք նյութերն ըստ հատորների բովանդակում են պատմագիտության, պատմական կրոնագիտության, պատմաբանասիրության եւ հայերենագիտության բազմաճյուղ ոլորտներին վերաբերող արժեքավոր նյութեր:

Առաջին՝ պատմագիտական ուսումնասիրություններ հատորը բովանդակում է Հայաստանի, հայ նախարարական դասի պատմական դերի եւ պատմակրոնագիտական հիմնահարցերին նվիրված 18 աշխատանք:

Համոզված լինելով, որ «բոլոր սխալներից ամենավատը այն սխալն է, որ վերցրած է ուրիշից», Ն. Ադոնցը **«Միհրդատ Եւպատոր** եւ **Տիգրան Մեծ»** ուշագրավ աշխատության մեջ հանգամանորեն վերլուծում է դարաշրջանի աշխարհաքաղաքական իրավիճակը, հայ-պոնտական պայմանագիրը, ինչպես նաեւ՝ հայ-պարթեւական հարաբերությունները: Նա հիմնավորում է, որ այդ շրջանում պարթեւները գտնվում էին հզորության բարձունքին, եւ որ հայ-պարթեւական հակամարտության ակունքները աքեմենյանների «Արքայից արքա» տիտղոսը վիճարկելն էր: Պատմաբանը գերիշխանության համար Տիգրան Մեծի մղած պայքարը եւ հաղթանակը համարում է Արեւելքի պատմության ամենափառավոր էջերից մեկը: Այդ շարակարգում է քննարկում նաեւ հայ-հռոմեական հարաբերությունները, ցույց տալիս, որ «հին պատմիչներն ավելի էին սիրում իրենց Պլատոնին, քան ճշմարտությունը, զարմանալի հնարամտություն են ցուցաբերել պատմական իրողությունը աղավաղելու եւ Տիգրանի աչքի ընկնող կերպարը աղճատելու համար»: Քայլ առ քայլ բացահայտելով եւ մերժելով պատմական այդ աղավաղումները, փեսաբանը վեր է հանում Տիգրան Մեծի համաշխարհային ռազմաքաղաքական, ռազմաստրատեգիական ու մշակութային գործունեության դեսպանականը, քաղաքական, ռազմաստրատեգիական ու մշակութային գործունեության դերը եւ հաստատում, որ քաղաքականության մեջ նա եղել է «Արեւելքի մեծագույն դեմքը»: Ընդհանրացնելով այդ ամենը՝ Ն. Ադոնցը հանգում է հանրագումարային այն համոզմանը,

որ «Տիգրան Մեծն իր արժանավայել տեղը պետք է զբաղեցնի Արեւելքում երբեւէ իշխած տիրակալների շարքում: Նա արժանացել է «Մեծ» տիտղոսին՝ պատվավոր մի կոչման, որը պատմությունը հազվադեպ է շնորհում իր ընտրյալ դերակատարներին»:

Հատորում ուրույն տեղ են գրավում նաեւ **«Հայ հին շինականությունը»**, **«Հայաստանի ոսկեհանքը»**, **«Մարզպան Վասակը պատմաբանների դատաստանի առաջ»**, **«Քաղաքական հոսանքները հին Հայաստանում»** եւ **«Բագրատունյաց փառքը»** ուշագրավ աշխատանքները:

Վաղ միջնադարյան Հայաստանում գոյություն ունեցող «համայնական հողատիրության» մասին Հ. Մանանդյանի հայեցակարգի փաստարկված մերժմանն է նվիրված «Հայ հին շինականությունը» աշխատությունը: Պատմական վավերագրերի համեմատական վերլուծության հիման վրա Ն. Ադոնցը ցույց է տալիս, որ քննարկվող ժամանակահատվածում Հայաստանում տիրապետել է **արեւելյան ավատատիրությանը բնորոշ տոհմային հողատիրություն**, որի հիմքը եղել է մասնավոր սեփականությունը: Այդ տեսակետը հիմնավորելու միտումով վերլուծաբանն անդրադառնում է երկրում գոյություն ունեցած հողաբաժանման, ոստան եւ ոստանիկ կարգավիճակի, հող երդոյ եւ վիճակ, ռամիկ եւ շինական, ծառայություն, սրրկություն, ճորտություն եւ ղեկավար տնտեսություններ հարաբերությունների հանգամանալից վերլուծությանը եւ հիմնավորում, որ «հողատերերի եւ պետության շահերը համերաշխաբար պահանջում էին չթողնել, որ հեռանան մի անգամ ձեռք բերած աշխատող ուժերը, ուրեմն գյուղացուն մեխել հողին եւ զրկել նրան տեղաշարժի եւ անձնական ազատության իրավունքից»:

Պատմաճանաչողական աշխատանքների թվին պետք է դասել Ա. Խաչատրյանի «Հույն պատմիչների վկայությունը հին Հայաստանի ոսկեհանքերի եւ նրանց տեղի մասին. տեղագրական ուսումնասիրություն» հոդվածում արծարծվող հիմնահարցերի ճշգրտմանը միտված Ն. Ադոնցի «Հայաստանի ոսկեհանքը» հակիրճ, բայց բովանդակալից ուսումնասիրությունը: Նրանում պատմաբանը միանգամայն համոզիչ կերպով մերժում է իր հասցեին հոդվածագրի ոչնչով չհիմնավորված մեղադրանքներն ու վարկածային պնդումները եւ «տեղագրական պայմաններին» վերաբերող փաստական նյութի ընդհանրացված վերլուծությամբ ապացուցում է Սպեր գավառի հայապատկան լինելը:

«Մարզպան Վասակը պատմաբանների դատաստանի առաջ» հոդվածում գիտնականը փաստական հարուստ նյութի համեմատական վերլուծության հիման վրա քննաբար վերանայում եւ նորովի է լուսաբանում V դարակեսի ազգային-ազատագրական շարժման նկատմամբ ավանդական որոշ մոտեցումներ: «Քաղաքական հոսանքները հին Հայաստանում» վերլուծական աշխատանքում հեղինակը մեծ տեղ է հատկացնում անհիմն այն տեսակետի համակողմանի փաստարկված մերժմանը, որը ձգտել է «վատաբանել հայ ազգությունն, որպես թե հակահասարակական հատկության համար»: Հանգամանորեն վերլուծելով V-VIII դարերի քաղաքական կողմնորոշումների խորքային պատճառները՝ գիտնականը Հայաստանում առանձնացնում է երկու քաղաքական հոսանք, որոնք, նրա համոզմամբ, «ակոսում են մեր անցյալի չորս դարը» եւ հենված են պատմական կյանքի զարգացման տարբեր պայմանների (ավանդական նախարարական կարգի եւ նորածին քաղքենիության) վրա:

«Բագրատունյաց փառքը» քննախոսությամբ անդրադառնալով «պատմության մեջ

հազվագյուտ» գնահատված Բագրատունիների քաղաքական գործունեությանը, Ն. Ադոնցը քայլ առ քայլ բացահայտում է 775 թ. հակաարաբական ապստամբությունից հետո ընկած շրջանի նրանց գործունեությանը եւ փաստում. «Աշոտ Մսակերն էր այն մեծ անձը, որ իր եղբոր Շապուհի հետ հանեց երկիրը վհատ եւ լքված վիճակից եւ մեծագործ հիմնադիրն եղավ նոր եւ լուսավոր շրջանի»: Պատմաբանը ցույց է տալիս նաեւ, որ Բագրատունիների «խոհական այդ քաղաքականությունը» առավել արդյունավետ դարձավ 855 թ. հետո, երբ Աշոտ Բագրատունին, հմտորեն օգտագործելով արաբա-բյուզանդական յոթնամյա (856-863 թթ.) պատերազմի ընձեռած հնարավորությունները, վերականգնեց հայոց թագավորությունը: Ն. Ադոնցը հանգամանորեն քննարկում է նաեւ Բագրատունիների գործունեությունը Վիրքում, Աղվանքում, Արցախում ու հարակից այլ տարածքներում, եւ եզրակացնում, որ «Բագրատունիների տոհմային ծառը, վերընձյուղելով հինավուրց արմատից, ծաղկեց եւ զարգացավ ամբողջ IX դարու ընթացքում, եւ փարթամ ոստերով փռվեց երեք երկրների վրա, Հայք, Վիրք եւ Աղվանք»:

Հայոց պատմության շարակարգում ճանաչողական մեծ հետաքրքրություն ունի նաեւ «**Դավիթ Բեկ** եւ **Տեր Ավետիքի սերունդը**» աշխատանքը: Նրանում հետազոտողը նախ անդրադառնում է Դավիթ Բեկի տոհմական ծագման եւ ընտանեկան պայմանների հիմնահարցին: Հանգամանորեն քննարկելով վերջինիս վերաբերող թեր եւ դեմ մոտեցումները՝ Ն. Ադոնցը եզրակացնում է, որ հիմնահարցին վերաբերող միակ սկզբնաղբյուրը՝ «Վկայագիր Ուռպէլեանց» վավերագիրը, «ոչ նպաստավոր» է, եւ պնդում է, որ հայ ազատագրական շարժման ականավոր ներկայացուցիչներից մեկի իշխանական ծագման, հավասարապես նաեւ նրա սերունդների հարցը «խնդրական է»: Անդրադառնալով **Տեր Ավետիքի** տոհմական ծագման հիմնահարցին՝ պատմաբանն արձանագրում է, որ նա հավանաբար եղել է հալիձորցի: Ինչ վերաբերում է նրա սերունդներին, հետազոտողը փաստում է, որ «հաստատ տեղեկություններ չունենք, բայց կա ավելի քան հավանական ենթադրություն» եւ «կողմնակի նշաններ», որ Տեր Ավետիք երեցի սերունդներն են Բռնակոթ գյուղի Տեր-Ավետիքյանները (Ադոնց տոհմը), որի ժառանգներից մեկն էլ ինքն է:

Պատմագիտական ուշագրավ աշխատանքների շարքում հարկ է անդրադառնալ նաեւ «**Արտավան Արշակունի**», «**Մամիկոնյան իշխանուհին բյուզանդական գահի վրա**», «**Վարդ Մամիկոնյան (856-866)**», «**Վասիլ Հայկազն (Մեծագործ կայսր. 867-886)**» ուսումնասիրություններին: Դրանցում Ն. Ադոնցը գիտականորեն հիմնավոր անդրադարձ է կատարում Բյուզանդիայում վերջին Արշակունիների գործունեությանը եւ պնդում, որ վերջինս «եղավ պատվանդան Հայոց մեծ եւ հոյակապ վերելքի Բյուզանդիայում»: Նա այդ գործի շարունակողներ է համարում Մամիկոնյաններին, որոնք VIII դարավերջին նպաստեցին «հայության ամեհի ալիքի» բարձրացմանը, «որպեսզի հաջորդ դարում ողողեր բյուզանդական արքունիքը եւ հիմն ձգեր հայկական պերճ հարստության եւ Բյուզանդիոնի իսկական մեծության: Շարժման դրոշակակիրները Մամիկոնյան զավակներն էին: Սակայն, այստեղ եւս, ինչպես Հայաստանում, նրանք կարողացան ցանել միայն մեծագործություններ, իսկ հունձքը քաղեցին ուրիշները»,- եզրակացնում է գիտնականը: Այդ ամենի տրամաբանական ավարտը նա համարում է Վասիլ Հայկազն Մեծագործ կայսեր իշխանության շրջանը: Անդրադառնալով Բյուզանդական «պետության պատասխանատու դիրքերում արտասովոր եւ

անօրինակ կորովով փայլող հայ գործիչների» ընդհանրական գնահատականին՝ պատմաբանը գրում է, որ դրանք «հայ շինարար ոգու կրողներն էին, գիտակից աշխատավորներ, որ ջանք չէին խնայում պետական նոր շենքի կառուցման համար եւ իրավամբ հանդիսանում են նրա իսկական ճարտարապետները»:

«**Հայ-ծաթերի ծագման մասին**» ուսումնասիրությունը նվիրված է հայ եւ օտար պատմիչների երկերում հիշատակված «ծաթ (ծադ)» ժողովրդի ծագումնաբանության հարցին, որը, գիտնականի համոզմամբ, «հետաքրքրական է նաեւ այն տեսակետից, որ ծաթերը որոշ առնչություն ունին հայ եկեղեցու պատմական կյանքի դավանաբանական հոսանքներից մեկի հետ»: Նա հիմնավորված չի համարում Ն. Մառի այն տեսակետը, թե «ծաթ կոչվել են հայ քաղկեդոնականները»: Համադրելով հայրենական (Ուխտանես պատմիչ, Պողոս Տարոնացի, Մխիթար Այրիվանեցի, Մխիթար Ապարանեցի) եւ օտար (Նիկոն Սեավլեռնցի) աղբյուրներում ծաթերի մասին պահպանված տեղեկությունները՝ Ն. Ադոնցը ցույց է տալիս, որ ծաթերը չեն նույնանում ոչ հայ քաղկեդոնականների եւ ոչ էլ Հայաստանի սահմանակից ծոդեացիների հետ: Ծաթն այն ազգությունն է, որը արաբական պատմագրության մեջ հայտնի է **զոտտ** (զուտտ), իսկ Հնդկաստանում՝ ĵat (ջատ) անվամբ՝ աղերսվելով **sindi** ցեղանվանը: Պատմաբանը եզրակացնում է, որ ծաթերը Հայաստանում հաստատվել են իրենց մկրտությունից (X դար) շատ ավելի վաղ եւ որ Հայաստանում քաղկեդոնականության վերջնական պարտությունից հետո նրանք տեղափոխվել են քաղկեդոնական երկրներ:

Արժեքավոր են նաեւ Ն. Ադոնցի **պատմակրոնագիտական** բնույթի աշխատությունները:

«**Հին հայոց աշխարհայացքը**» բավականին ընդարձակ ուսումնասիրությունը գրված է համեմատական կրոնագիտության հիմնարար սկզբունքների խոր իմացությամբ: Սա մեկ անգամ եւս վկայում է հեղինակի գիտական հետաքրքրությունների մասին: Թեեւ բազմաթիվ հարցերի լուսաբանման գործում Ն. Ադոնցն օգտագործում է XIX դարավերջի եւ XX դարասկզբի համեմատական լեզվաբանության (դիցաբանության) մեթոդիկան եւ տուրք է տալիս հայ ժողովրդի ծագման արդեն հնացած միգրացիոն տեսությանը, սակայն անուրանալի է այն մեծ ավանդը, որը նա ներդրել է մինչ օրս վիճաբանական համարվող կրոնագիտական բազմաթիվ հիմնահարցերի ամբողջացման եւ նորովի մեկնաբանության գործում:

Տեսաբանի համար հայոց դիցաբանական աշխարհայացքին անդրադառնալն ինքնանպատակ չէ: Նա համարձակ փորձ է կատարում վեր հանելու հայ ժողովրդի քաղաքակրթական զարգացման ընթացքը, լուսաբանելու այդ գործընթացի փուլերին բնորոշ օրինաչափությունները: «Կարելի է համարձակ ասել, որ ազգերի հասունության աստիճանը, նրանց տեսության հորիզոնները շատ անգամ նախորոշում եւ նախագծում են նրանց պատմության շրջանակը, - այդ կապակցությամբ գրում է Ն. Ադոնցը, - **Քաջերի սահմանը զենքը չէ միայն, ինչպես ասված է, այլ** եւ **այն հոգեկան մղումը, որ տանում է դեպի զենք**»: Տեսաբանը Հին հայոց աշխարհայացքի վերլուծությունը կարեւորվում է նաեւ ազգամշակութային ժառանգորդության տեսանկյունից, հանուն մեր «ներքին աշխարհի», որի «քայքայումը նվազ աղետալի չէ, քան նյութական փլատակները»: Ն. Ադոնցի համար այդ ուսումնասիրությունն իմաստավորվում է նաեւ հոգեւոր տեսանկյունից, քանի որ նա համոզված է՝ «Աստվածությունը եւ նրա թելադրանքը երկրի համար գաղափարական երկնաճեմ գոլորշի-

ներ են, որ բարի անձրեւներով բեղմնավորում են պատմական հողը»: Վերջապես, գիտնականն այդ ամենը կարեւորում է եւ այն պատճառով, որ «հին կրոնի ծիսական ժառանգությունը հարուստ էր ճիշտ այն երկրներում, որոնք նոր քարոզի անդրանիկ բեմ դարձան եւ նոր ուսմունքի մարտիրոսարան»: Եւ այդ երկրներից է համարում նաեւ Հայաստանը:

Հմտորեն օգտագործելով համեմատական դիցաբանության մեթոդները՝ Ն. Ադոնցը ժամանակի կրոնագիտության ոգուն համապատասխան ձգտում է վեր հանել եւ ամբողջական տեսքով ներկայացնել «հայ հիշողության հնավանդ փշուրները հարեւան երկրներում տարածված պաշտամունքների լույսի տակ»: Երկվորյակների պաշտամունքը համարելով «հին կրոնական պանթեոնի կենտրոնը»՝ Ն. Ադոնցը նկատում է, որ այդ «պաշտամունքը տեսակ-տեսակ արտահայտությամբ ծանոթ էր հին քաղաքակրթության ...Տեղի եւ ժամանակի համեմատ փոխվում էր անունը, բայց էությունը մնում էր նույնը»: Այդ շարակարգում է ներկայացվում հին հայերին ծանոթ Միհրի «ժայռապաշտամունքը», հայկական հողի «ընդաբույս ծաղիկներ» համարվող հնագույն Արա-Շամիրամ դիցաբանական պատումը, որը հիմնավորվում է Պլատոնի (Հայկազն Էրի), Բեռլինի պապիրուսների ժողովածուի եւ այլ վկայություններով, Մայր ասպվածուհու պաշտամունքը՝ Իշտար-Անահիտ-Նանե անցումների տեսքով, Արա- (Սպանդ) **Արա**-մետ (Սանդարամետ) աղերսները եւ այլն: Գրիգոր Լուսավորչի, Տրդատ Մեծի, Նինո (Նունե)-Նանեի, Շուշանիկի եւ քրիստոնեական վարքաբանական այլ օրինակներով անդրադարձել է նաեւ կրոնական կերպարանափոխության եւ ծիսական անցումների հիմնահարցին:

Որոշակի սահմաններում նախանշված հետազոտական մոտեցման արձագանք կարելի է համարել նաեւ «Տորք ասպված հին հայոց» եւ «Տարկուն հին հայերի մոտ» ամփոփ հոդվածները, որոնցում Ն. Ադոնցն անդրադառնում է հայոց «տեղական նախնի» մշակութային հերոս Տորքի, ինչպես նաեւ՝ խեթական Տարկույի պաշտամունքին, ցույց տալիս դրանց ընդհանրական հնդեվրոպական հիմքերը, ինչպես նաեւ հայկական ցեղերի (արմեն, հայ) համար տեղական պաշտամունք լինելը:

«**Գրիգոր Լուսավորիչ** եւ **Անակ Պարթեւ**» հակիրճ հոդվածում Ն. Ադոնցն անդրադառնում է Հայոց առաջին Հայրապետի կենսագործունեության վերաբերյալ աղբյուրների «պատմական կորիզի եւ վկայաբանական կեղեւի» համեմատական վերլուծությանը: Նա համարում է, որ «բանավոր հիմք չկա կարծելու, որ Լուսավորչի առաքելությունը կարող էր գրված լինել օտար լեզվով նախքան հայ գրականության ծնունդը» եւ այդ հիման վրա պնդում է, թե «առավելապես հայ անդրանիկ մտավորականությունն է, որ արժանավորել է նրա հռչակը եւ ստեղծել ազգային մի մեծ սրբություն՝ առաքելական լուսապսակը գլխին»: Կասկածից վեր համարելով Լուսավորչի պատմական առաքելությունը, նրան համարելով «հայ երկրի մեծապանծ լուսավորիչ»՝ պատմաբանը՝ այնուամենայնիվ, հավատ չի ընծայում ինչպես Ագաթանգեղոսի, նույնպես եւ այլ մատենագիրների կողմից Գրիգոր Լուսավորչի տոհմական ծագմանը եւ կենսագործունեությանը վերաբերող մոտեցումներին՝ նկատելով, թե այդ մասին «նախնական գրությունները մնում են հնության գաղտնիք եւ մեզ հասանելի»: Սկզբնաղբյուրների համեմատական վերլուծությունը պատմաբանին հանգեցնում է այն եզրակացության, որ «Ագաթանգեղոսի պատմությունը Գրիգորի եւ Տրդատի փոխհարաբերության եւ թերեւս ծագման մասին վիպական գունավորում ունի հայտնի

չափով: Ավելի հեռուն գնալու դժվար թե հիմք կա»: Օբյեկտիվության դիրքերից Ն. Ադոնցը «անխոհեմություն» է համարում VIII դ. ասորի գրիչ Գեւորգ եպիսկոպոսի հաղորդած տեղեկությունն այն մասին, թե, իբր, «հայ երկրի Լուսավորիչը ազգով հռոմայեցի էր»: Այդ առնչությամբ նա գրում է, որ ասորի եպիսկոպոսը եւ կամ իր աղբյուրը «շփոթել են Գրիգորին Ագաթանգեղոսի հետ» եւ ընդհանրացնում է. «Մեր քննությունից հետեւում է մի բան, որ Գրիգորի կյանքը Ագաթանգեղոսի գրչի տակ, որպես պատմական գործ, կրած է իրանական վիպախոսության ազդեցությունը ի վնաս պատմական իսկության»:

Արեւելքում հին հայոց քաղաքակրթական դերն արժեւորելու ամփոփ փորձերից է Ն. Ադոնցի «**Հայոց առաքելությունը Հոնաց աշխարհում (Զ դար)**» ուսումնասիրությունը: 1870 թ. Բրիտանական թանգարանի հրատարակած VI դարի ասորի Անանուն հեղինակի պատմական աշխատության համակողմանի վերլուծության հիման վրա հեղինակը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս Հայ Եկեղեցու քարոզչական գործունեության տեղը եւ դերը հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների շրջանում քրիստոնեությունն ու քրիստոնեական քաղաքակարթությունն արմատավորելու ուղղությամբ:

Ուշագրավ մի ուսումնասիրություն է «**Պատկերների խնդիրը**» աշխատությունը, ուր քննական անդրադարձ է կատարվում եկեղեցու պատմության ամենահետաքրքրական դրվագներից մեկի՝ 762-842 թթ. ընթացքում պատկերամարտության եւ պատկերապաշտության միջեւ ծավալված դրամատիկ եւ անհաշտ պայքարի արժեւորմանը:

Անդրադառնալով եկեղեցուց ներս Խաչի եւ պատկերի խնդրում ձեւավորված երկու մոտեցումների՝ պատկերահարգության եւ պատկերապաշտության ձեւավորման ու ծավալման ընթացքին՝ Ն. Ադոնցը պնդում է, որ վիճաբանական այդ հիմնահարցի անկյունաքարն աստվածաբանական տեսանկյունն է: Գիտնականի ամենատես աչքից չի վրիպել եւ այն, որ պատկերների խնդիրն ուներ ինչպես ներքին (եկեղեցական հայրերի անհամերաշխություն եւ հակամարտ կարծիքներ), այնպես էլ արտաքին (հրեական եւ մահմեդական կրոնների ազդեցություն) խթաններ: Բայց պատկերների նկատմամբ եկեղեցական տարբեր հոսանքների գոյավորման ադոնցյան օբյեկտիվ արժեւորմանն ուղղակի հակադիր է հեղինակի այն պնդումը, թե իբր «պատկերամարտությունը տեսական հողի վրա կապվում է միաբնակության (հակաքաղկեդոնական եկեղեցու՝ Ա. Ք.) հետ»: Տեղին է հիշատակել, որ պատկերամարտության գոյավորման ու ծավալման հարցում համահունչ է քաղկեդոնական մատենագրության մոտեցումը, որը հենվում է այն սնանկ տեսակետի վրա, թե իբր «միաբնակ եկեղեցին նսեմացնում է Քրիստոսի մարդկային բնությունը», ինչն էլ հանգեցնում է պատկերամարտության:

Պատմականության եւ գիտական սկզբունքայնության դիրքերից Ն. Ադոնցն անդրադառնում է 753 (754) թ. «պատկերամարտական տիեզերաժողովի» որոշումների, ինչպես նաեւ դրանց դեմ Հովհան Դամասկացու առարկությունների վերլուծությանը: Գիտնականի ուշադրության կենտրոնում է գտնվել նաեւ պատկերամարտական բանավեճերի մյուս բեւեռի՝ Նիկիայի 787 թ. «պատկերապաշտպանական տիեզերաժողովի» որոշումների արժեւորումը: Ն. Ադոնցը փաստարկված ցույց է տալիս, որ դավանաբանականից զատ այդ պայքարն ունեցել է նաեւ քաղաքական-գաղափարական կողմ: Այդ դիրքերից էլ անդրադարձ է կատարվում պետական իշխանության կրոնական քաղաքականությանը, որից հեղինակը

եզրակացնում է, որ պատկերների խնդիրն իշխանության համար մղվող պայքարում հաճախ զենք է եղել Բյուզանդական կայսերական վերնախավի (Լեւոն III Իսավրացի, Կոստանդին V Կոպրոնիմոս, Լեւոն IV Խազար, Նիկեփոր, Միքայել I Ռանգե), ինչպես նաեւ ռազմաքաղաքական այլեւայլ խմբավորումների ձեռքին:

Քննական անդրադարձ կատարելով VIII դարավերջի եւ IX դարասկզբի պատկերամարտության եւ պատկերապաշտության արժեքավորմանը՝ Ն. Ադոնցն ամենից առաջ անդրադառնում է Լեւոն V Հայկազնի եւ Կ. Պոլսի Նիկեփոր պատրիարքի ու համախոհ հոգեւորականների միջեւ ծավալված պայքարին: Վերջինիս հանգուցալուծում է համարվում 815 թ. ժողովը, որն ուղղադավան համարեց 753 (754) թ. պատկերամարտական ժողովի որոշումները: Անդրադառնալով Միքայել II Կակազ կայսեր կրոնական քաղաքականությանը՝ գիտնականը ցույց է տալիս, որ այն թելադրված էր եկեղեցական միություն հաստատելու հրամայականով: Այդ առումով առանձին հետաքրքրություն ունի խնդրի շուրջ բյուզանդական Միքայել II եւ ֆրանսիական Լյուդովիկոս Բարեպաշտ կայսրերի հարաբերությունների քննական վերլուծությունը, ինչպես նաեւ խնդրի վերաբերյալ Արեւմտյան եկեղեցու դիրքորոշումն արտահայտող Ֆրանկֆուրտի (794 թ.) եւ Փարիզի (825 թ.) ժողովների որոշումների լուսաբանումը, որոնք թեեւ դատապարտեցին 787 թ. ժողովը, սակայն օրինավոր չհամարեցին «պատկերամարտների ցանկությունը՝ վանել պատկերները եկեղեցուց»:

Ն. Ադոնցը պատկերամարտական բանավեճերի հանգուցալուծում է համարում 843 թ. եկեղեցական ժողովը, որի դավանաբանական որոշումներով, գիտնականի համոզմամբ, իրական դարձավ «պատմության առեղծվածային էջերից մեկը», եւ Բյուզանդական կայսրության տարածքում կրկին սկսեց գերիշխել պատկերապաշտությունը: «Պատկերամարտության հիմնական կառույցները վերացան, իսկ նրա մնացորդները դատապարտվեցին Կ. Պոլսի 869 թ. ժողովում»:

Կրոնաքաղաքական ներհակ հոսանքների անհաշտ պայքարի ադոնցյան վերլուծության եւ արժեւորման համակարգում հետաքրքրական է հատկապես հակադիր ուժերի ազգային կազմի վերլուծությունը: Փաստական նյութի վերլուծությունը գիտնականին հանգեցնում է այն հետեւության, որ «Պատկերապաշտները գլխավորապես **հույն** վանականներն էին: Պատկերամարտությունը՝ վերսկսված Լեւոն V Հայկազնի ձեռքով, ավելի համակիրներ ուներ **հայերի** մեջ:» Հիշարժան է եւ այն, որ վեր հանելով ընդդիմադիր երկու ճամբարներում գործող հայ քաղաքական գործիչների դերը՝ Ն. Ադոնցը հանգում է այն հետեւությանը, որ վերջինս վճռական եւ որոշիչ դեր է ունեցել:

Պատկերամարտներ էին Բյուզանդիայի հայազգի կայսրեր Վարդան Փիլիպպիկոսը, Լեւոն V Հայկազնը, կայսր հռչակված բռնատիրողներ Վարդանը, Թովմա Գազիարացին, Կ. Պոլսի պատրիարք Հովհաննես Քերականը, նշանավոր գիտնական Լեւոն Մաթեմատիկոսը, ականավոր քաղաքական գործիչ Արշավիր Պատրիկը եւ շատ ուրիշներ: Քիչ չէր նաեւ այն հայերի թիվը, որոնք սատարում էին պատկերամարտների խմբավորմանը: Այդ շարքում գիտնականը թվարկում է կայսրուհի Թեոդորա Մամիկոնյանին, կայսր Վարդ Մարմիկոնյանին, սպարապետ Մանուել Մամիկոնյանին եւ ուրիշների: Ի մի բերելով այդ ամենը՝ Ն. Ադոնցը եզրակացնում է, որ հայ տարրը Բյուզանդիայում հետապնդել է քաղաքական եւ կրոնական իշխանություններն իր ձեռքում կենտրոնացնելու նպատակ: Արդյունքը եղել է հայկական հարստության գահակալումը՝ հանձին Վասիլ (Բարսեղ) I Հայկազնի (867 թ.) եւ

եկեղեցական գերագույն աթոռի գրավումը՝ հանձին Կ. Պոլսի հայազգի Հովհաննես Քերական եւ Փոտ պատրիարքների:

Բյուզանդիայում ի վերջո հաղթանակեց պատկերապաշտությունը, սակայն, ինչպես իրավամբ նշում է Ն. Ադոնցը, այդ «հաղթությունը բացարձակ չէր: Պատկերամարտությունը թողեց իր հետքերը: Նրա ազդեցությամբ էր, որ եկեղեցուց վերացան քանդակված պատկերները: Լուսամիտ եւ կիրթ հասարակությունը դեմ էր պատկերների պաշտպամունքին, բայց ընդունում էր նրանց գործածությունը եկեղեցիներում, սակայն առանց պաշտամունք մատուցանելու»:

Գիտնականի համար այդ եզրահանգումը տրամաբանական էր եւ օրինաչափ: Այդ իսկ պատճառով նա համոզված պնդում է, թե «Քրիստոնեական եկեղեցին, որպես արեւելյան հաստատություն, պիտի խորշեր աստվածային մարմնավոր արտահայտությունից: Սակայն Արեւմուտքի համար, որ սովոր էր հելլեն արձանագործության հրաշակերտ հիշատակարաններին, որ ներկայացնում է հեթանոսական աստվածներ, հասկանալի է, խորթելի չէր պատկերագրությունը: Ճշմարտությունը միջին ուղու վրա էր՝ պատկերահարգություն եւ ոչ պատկերապաշտություն»՝ այսպիսին է Ն. Ադոնցի ընդհանրացնող հետեւությունը, որ խնդրո առարկա հարցում նաեւ Հայ Եկեղեցու դավանաբանական **պաշտոնական** դիրքորոշումն է:

Որպես ամփոփում ցանկանում ենք հավելել, որ Ն. Ադոնցի գրախոսվող հատորն ունի գիտաճանաչողական մեծ դեր եւ տեսական նշանակություն: Երկասիրության տեսական արժեքն առավել եւս ամբողջական է դարձել ճանաչված պատմաբան, հատորի կազմող Պ. Հ. Հովհաննիսյանի կողմից բազմաթիվ հիմնահարցերի լուսաբանման եւ ծանոթագրությունների արդյունքում, որոնցում գիտական հակիրճությամբ եւ մեծ ճշգրտությամբ տրված են տեսական-պատմական, ժամանակագրական, պատմամշակութային եւ պատմակրոնագիտական բազմաթիվ հիմնահարցերի պարզաբանումները:

Անուրանալի է նաեւ Պետրոս Հովհաննիսյանի մեծ ներդրումը ադոնցագիտության մեջ: Նրա ջանքերով են աշխարհով մեկ սփռված դիվանատներից հավաքվել, ամբողջացվել ու հրատարակվել Ն. Ադոնցի տեսական հարուստ ժառանգության բազմաթիվ անտիպ էջեր: Նրա գիտական պրպտումների տրամաբանական արդյունքն է նաեւ անզուգական այս հրատարակության նախապատրաստությունը, որն այսօր իր արժանի տեղն է գրավել հայ տեսական մտքի գանձարանում: